

УДК 339.92

К.І. Нерода-Березка

ЕКСПАНСІЯ ТНК У КРАЇНИ РІЗНОГО РІВНЯ РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розкрито вплив ТНК як суб'єкта світогосподарського процесу на економіку. Показано позитивні та негативні наслідки цього впливу на країни різного рівня розвитку. Підкреслено роль ТНК як суб'єкта міжнародних відносин у врегулюванні сучасного загострення суперечностей між економічними виробничими відносинами, які базуються на домінуванні фінансового капіталу, та новітнім процесом у розвитку продуктивних сил, що вимагає домінування реального інтелектуального капіталу. Розкрито значення ТНК в економічному зростанні в умовах глобалізації.

TNC influence upon the world economic process as its subject is explored in the article. The positive and negative consequences of this influence upon the countries of the different level development are underlined. TNC role as the world relations subject in the regulation of modern aggravation as for contradictions between the economic productive relations, which are based upon financial capital domination, and the modernest process in the productive forces development, which required of the real intellectual capital domination. TNC significance in the process of economic growth under the conditions is explored.

Ключові слова: ТНК, глобалізація, суб'єкт міжнародної економіки, форми і напрямки експансії, позитивні і негативні наслідки, країни різного рівня розвитку, Україна і ТНК.

Актуальність обраної теми зумовлена щораз вищою роллю транснаціональних корпорацій на сучасному етапі, їх розширенням та впливом на національну економіку. Дослідження наслідків впливу діяльності таких світових організацій, як ТНК, є досить суперечливими і неоднозначними. Тому це питання викликає багато дискусій серед спеціалістів, що досліджують сучасні міжнародні відносини.

Світовий досвід у сфері транснаціонального управління висвітлено у працях таких дослідників, як: Лопез Ф., Ла Порт, Пітерс Т., Коуз Р., Еггертссон Т., Кортен Д., Колеман Дж., Бойко Є., Вінник М., Гальчинський А., Геєць В., Гриньов В., Гуменюк В., Давимука С., Долішній М., Ждан І., Зверяков М., Киреєв А., Клепач А., Климко Г., Левківський В., Мочерний М., Науменкова С., Нечаєв В., Новицький В., Палига Є., Панченко Є., Пащенко Л., Плотніков О., Рогач О., Рокоча В., Сорока І., Терехов Є., Філіпенко А. та ін.

Мета даної роботи полягає у вивченні впливу ТНК як суб'єкта світового економічного процесу на економіку. Реальний досвід і тенденції вказують на необхідність формування більш зваженого підходу до оцінки ролі ТНК у сучасному соціально-економічному розвитку.

Бурхливе зростання ТНК припадає на 60–70-ті рр. ХХ ст. із настанням нової фази в розвитку ринкової економіки. ТНК належать до категорії міжнародних монополій, відомих уже декілька десятиріч, і вони не є чимось випадковим. Однак їхня діяльність істотно відрізняється від діяльності монополій, що виникли у формі картелів, синди-

катів, трестів тощо. Вони, наприклад, не ставлять за мету формальний розподіл сфер впливу і ринків, не діють лише у сфері обігу. Головну увагу ТНК зосереджують на виробництві, орієнтується на зарубіжні філії та збурові підрозділи. Отже, ТНК — це форми вияву більш загальної тенденції — спрямування капіталу до зовнішньоекономічної експансії, пов'язаної з особливостями самого підприємницького господарювання останньої чверті ХХ — початку ХХІ ст. Розгляд ТНК як певної форми експансії на світовому ринку допомагає глибшому усвідомленню її феномену.

Процес транснаціоналізації сприяє поширенню нових технологій, форм організації виробництва, управління і маркетингу, введенню в обіг і ефективному використанню трудових та природних ресурсів, а також має багато інших переваг. Можна стверджувати, що в рамках ринкової економіки таким міжнародним корпораціям, як ТНК, немає альтернативи і всі країни зацікавлені в удосконаленні їх діяльності.

Оскільки ТНК займають центральне місце у сучасній світовій економіці, вони все більше впливають на міжнародні відносини і на світову економіку в цілому. Але роль ТНК у світовій економіці не може оцінюватися однозначно позитивно. Тому, аналізуючи діяльність ТНК, важливо визначити як позитивні наслідки їх діяльності, так і не менш суттєві негативні сторони.

ТНК отримують переваги внаслідок різниці в економічному становищі країн розміщення свого капіталу. Маючи розгалужену структуру філій та дочірніх компаній, ТНК реалізують свої можливості на світовому ринку. Одночасно ТНК підкріплюють позиції своєї держави на території інших країн, створюючи там анклави власності. Така система власності за кордоном забезпечує реальний міжнародний вплив держави материнського базування ТНК. ТНК та їх діяльність зростають не тільки кількісно, а і якісно, впливаючи на світову економічну систему в контексті процесу глобалізації. Транснаціональний капітал доволі часто може діяти всупереч національній безпеці країн, руйнувати їх державність, впливаючи негативно на політичну та економічну ситуацію у них. Створюючи конкуренцію національним державам, ТНК можуть здійснювати негативний вплив на розвиток національного бізнесу, що викликає протидію з боку національних економік. Як власники могутніх ресурсів (прямі інвестиції ТНК у приймаючі країни становлять майже 200 млрд дол. США), ТНК застосовують різні способи тиску на державні уряди з метою зменшення імовірності інвестиційного ризику [1; 2; 3; 4].

У світовій економічній літературі існує кілька термінів для позначення компаній, що мають міжнародне виробництво на основі прямих іноземних інвестицій — ПII (багатонаціональні, міжнародні, транснаціональні глобальні, наднаціональні, супернаціональні, інтернаціональні тощо). Такі компанії зареєстровані в одній країні, але здійснюють виробництво та різноманітні ділові операції в інших країнах.

ТНК національні за капіталом та контролем, але міжнародні за сферою операцій. Вони мають зарубіжні активи, що виникли на базі ПII. Хоча такі корпорації мають всесвітню мережу філій, усе ж їх материнська компанія належить капіталу однієї країни. Позначення «транснаціональний» підкреслює зв'язок корпорації з капіталом конкретної країни (національне означає не націю, а належність до певної країни).

У перших фундаментальних дослідженнях експертів ООН, у 70-х рр. ХХ ст. усі компанії, які здійснювали міжнародне виробництво, називалися багатонаціональними (Multinational Corporations), або скорочено БНК (англ. MNC). Однак згодом у багатьох оглядах та дослідженнях експертів ООН почали вживати тільки одне термінологічне позначення — транснаціональна корпорація (Transnational Corporation) — скорочено ТНК. На думку експертів ООН, нова назва точніше, конкретніше відображає головну особливість компаній, що здійснюють ПІІ та міжнародне виробництво: перенесення бізнесу за національні кордони своїх домашніх країн. Відтоді позначення ТНК стало найпоширенішим. Його використовують в офіційних виданнях міжнародних організацій, урядів, відомих наукових центрів [1].

ТНК — це корпорація, що здійснює міжнародне виробництво на основі ПІІ та має прямий контроль над своїми зарубіжними філіями. Головним критерієм, що відрізняє транснаціональні компанії від національних фірм, які ведуть зовнішньоекономічну експорто-імпортну діяльність, є вивіз капіталу і створення підконтрольних підприємств у різних країнах світу. Якщо національні компанії здійснюють лише експорто-імпортні операції товарів та послуг, то ТНК організовують зарубіжне (міжнародне) виробництво товарів і послуг. Саме існування зарубіжного виробництва визначає специфічні риси ТНК як форми структурної організації бізнесу: їх організаційні моделі, стратегію підприємницької діяльності, напрями внутрішньокорпораційного руху товарів і фінансових ресурсів. Залежно від галузевої спрямованості ТНК, це міжнародне виробництво охоплює різні види діяльності, що створюють або додають вартість — виробництво готової продукції та напівфабрикатів, надання різноманітних послуг, здійснення наукових розробок тощо [5].

Сьогодні ТНК перетворилися із об'єктів на суб'єкти міжнародної політики, активно беруть участь у всіх глобальних процесах, що відбуваються у світі. Транснаціональні корпорації нарівні з урядами ринково розвинених країн проводять міжнародну економічну політику, представляють свої інтереси у фінансово-інвестиційній, інформаційній, науково-технічній, військовій, технологічній, екологічній сферах. У зовнішній політиці ТНК реалізують власну корпоративну дипломатію, а для успішного забезпечення внутрішньокорпоративної політики створили свою корпоративну ідеологію. Поруч із найбільшими державами вони мають власні численні спецслужби, а зброя, що її випускає, наприклад, лише «Дженерал дайнемікс», можна озброїти армію не однієї держави [6].

Зараз провідну роль у глобальних процесах відіграють ТНК США, за характером і масштабами торгово-інвестиційної експансії випереджаючи промислові й фінансові компанії інших країн. Але цей розрив поступово скорочується за рахунок посилення позицій ТНК держав Західної Європи та Японії, а також появи транснаціональних корпорацій країн, що розвиваються, та нових ринкових.

Міжнародний характер діяльності ТНК постійно зіштовхує їх із зовнішньополітичними проблемами. При цьому керівники провідних корпорацій воліють самостійно, без підтримки зовнішньополітичних органів країни, де знаходяться материнські компанії, розв'язувати основні питання діяльності у країнах-реципієнтах шляхом проведення зустрічей і переговорів із керівництвом відповідних країн.

За даними ООН, зараз у світі існує більш як 65 тис. ТНК, що контролюють понад 850 тис. зарубіжних дочірніх компаній по всьому світу, у яких задіяно більш ніж 74 млн чоловік. При цьому на території ринково розвинених держав розміщується понад 80 % материнських компаній і близько 33 % філіалів. У країнах, що розвиваються, — відповідно 19,5 % та майже 50 %, у колишніх командно-адміністративних державах — приблизно 0,5 % та 17 % [7].

ТНК як міжнародна монополія — реальний показник того, що рівень концентрації капіталу і виробництва переріс національні кордони, що вони стали завойовувати міцні позиції не лише у національній, а й у світовій економіці.

ТНК можна розглядати і як олігополістичну структуру, в якій власність, управління, виробництво і продаж здійснюються в рамках юрисдикції декількох національних держав. Головна мета корпорації — забезпечення виробництва товарів для світового ринку з максимально малими витратами для отримання найвищого прибутку. Ця мета досягається або найбільш ефективним розміщенням, найбільш наближеним до споживача розподілом виробництва чи послуг, або завдяки мінімальному оподаткуванню за сприяння місцевого уряду [8].

Слід зазначити, що найпоширенішою формою інвестування в Україну з боку ТНК є поглинання національних підприємств. Український ринок злиття і поглинання (M&A) розвивається хвилеподібно [9]. При цьому визначальною формою експансії ТНК в Україну є створення так званих спільних підприємств, тобто підприємств з іноземним капіталом (не менше 10 % акцій, облігацій та інших цінних паперів від вартості статутного фонду резидентна). Утворюються й повновласні іноземні підприємства, більша частина яких припадає на переробну промисловість, будівництво.

Якщо спиратися на законодавчо-нормативні акти, які містять аспекти, що можуть бути враховані при взаємозв'язках із ТНК, то відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» основними засадами зовнішньої політики проголошено: підтримку розвитку торгово-економічного, науково-технічного та інвестиційного співробітництва України з іноземними державами на засадах взаємної вигоди; розширення міжнародного співробітництва з метою залучення іноземних інвестицій, новітніх технологій та управлінського досвіду в національну економіку в інтересах її реформування, модернізації та інноваційного розвитку.

Диверсифікація форм транснаціональної господарської діяльності та нові реалії міжнародної кон'юнктури, політичного життя зумовили поширення неакціонерних форм експансії ТНК. Такі форми активності корпорацій відповідають новим характеристикам моделі їх відносин з периферією, оскільки пов'язані з наданням послуг, проведенням робіт, на яких спеціалізуються ТНК.

Передусім йдеться про будівельно-технічні, консалтингові, інженірингові, управлінські послуги, проведення розвідки та видобуток корисних копалин. Така постановка питання передбачає акцентування уваги на відносинах ТНК із країнами та суб'єктами господарської діяльності, які значно поступаються материнським державам і фірмам рівнем технологій, забезпеченням машинами і обладнанням, кваліфікованими кадрами. Фактично відбувається становлення й поширення нових форм відносин провідних корпорацій (а отже, й ринково розвинутих країн у цілому) з країнами,

що розвиваються, та новими ринковими країнами. Наявність факторних переваг, пов'язаних із володінням капіталом і можливостями забезпечувати собі технологічне лідерство, монопольне володіння передовими знаннями та обладнанням, дає змогу ТНК обирати найменш витратні, швидкоокупні та безпечні для себе форми отримання прибутків. Дедалі частіше ТНК обирають форми господарювання, які не потребують прямих інвестицій [9].

Проте сьогодні ТНК — основна ланка у системі експорту підприємницького капіталу. На початку першого десятиліття ХХІ ст. на основі вивозу підприємницького капіталу виникає розгалужена мережа ТНК, які мають виробничі підприємства у різних країнах.

Закономірності розвитку процесу вивозу капіталу в підприємницькій формі через ТНК детально дослідив професор О.І. Рогач на основі комплексної моделі експорту капіталу, що має назву «еклектична парадигма», одним із головних розробників якої став Дж. Даннінг. Ця модель є комплексною (еклектичною), оскільки вона запозичила з інших моделей, теорій вивозу капіталу те, що пройшло перевірку часом (парадигма — від гр. *paradeigma* — приклад, взірець, у якому відображається система однопорядкових форм). Модель значною мірою поборола однобокість і вузькість попередніх теорій іноземних інвестицій і набуває значного поширення в теорії та практиці вивозу капіталу ТНК [1].

Згідно з цією моделлю фірма розпочинає виробництво товарів і послуг за кордоном (тобто здійснює пряму інвестиції) тоді, коли для цього є три передумови. По-перше, коли фірма має переваги перед іншими фірмами в певній зарубіжній країні, — специфічні переваги власника. По-друге, коли фірмі вигідніше використовувати ці переваги самій на місці, а не реалізувати їх через експорт товарів або знань іншим фірмам, — переваги інтернаціоналізації. По-третє, коли фірма використовує за кордоном певні виробничі ресурси ефективніше, ніж у себе вдома, — переваги місця розміщення [10].

Транснаціональні корпорації зміцнюють позиції своєї держави на території інших країн, створюючи анклави своєї власності у вигляді філій або дочірніх підприємств. Паралельно з закріпленням економічного впливу транснаціональні корпорації дозволяють розвивати комунікації, розширювати вплив міжнародних організацій.

У 90-х рр. ХХ ст. експансія ТНК посилилася. Причини цього можна сформулювати так [11]: 1) ТНК зуміли відкрити для себе деякі нові регіони; 2) швидше відбувалася глобалізація фінансового сектору, що сприяло інтеграції фінансових ринків окремих країн. Виникли величезні транснаціональні фінансові конгломерати; 3) процеси приватизації й комерціалізації відкрили нові ринки та галузі, які раніше були недоступні або ж доступні з істотними обмеженнями; 4) посилилася конкуренція на глобальному рівні, з'явилися нові конкуренти; 5) збільшилася значущість регіональних інтеграційних процесів і зон співпраці, що, у свою чергу, зумовило багатовекторний вплив на прямі капіталовкладення; 6) у всьому світі набули поширення сучасні технічні досягнення і технології їх застосування, які зумовили структурні зрушення й надали широких можливостей для розвитку підприємництва (особливого значення у цьому контексті набула інформаційна революція); 7) окрім ринків та національні економіки стали взаємозалежнішими, але при цьому збільшився технологічний розрив, розрив у рівні доходів та загалом простежується всеобщна нерівність між окремими регіонами та країнами.

Сьогодні ТНК розширяють міжнародну діяльність шляхом придбання або створення нових компаній, організації спільних підприємств або ж вступаючи в інші об'єднання [12;13]. При цьому для здійснення подібних операцій не обов'язково вдаватися до експорту капіталів та реінвестування власного прибутку — завжди існує можливість поглинути іноземну компанію, одержавши кредит за місцем здійснення операції. Застосовують й інші методи укрупнення активів та здобуття контролю (наприклад, отримання місцевого основного капіталу в рахунок погашення боргу).

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що сьогодні ТНК — це найпотужніші компанії, які проникають в усі галузі економіки, займають провідне місце у світовій економіці та світовій політиці, і тому до оцінки їх діяльності не можна підходити однозначно й односторонньо.

Проте саме ТНК сприяють перетворенню світу в єдине ціле, де його окремі частини стають функціонально взаємозалежними і де виникають нові тенденції і закони розвитку. Враховуючи масштаби розвитку, потужності та роль ТНК у світовій економіці і політиці країн, зокрема позитивні і негативні наслідки їх діяльності, можна стверджувати, що виникнення таких міжнародних корпорацій є закономірним кроком у розвитку міжнародної економіки та необхідним етапом сучасної реорганізації і розвитку міжнародних відносин.

Безумовно, роль ТНК у сучасному світі багато в чому суперечлива. Зокрема, свою діяльністю вони закріплюють перерозподіл світового продукту на користь провідних ринкових країн за дуже низьких показників споживання у найбідніших країнах Азії, Африки та Латинської Америки. Однак саме ТНК мають бути і джерелом та рушійною силою НТП у країнах, що розвиваються [14]. Вони забезпечують зайнятість населення та надходження капіталів до цих країн.

Особливу роль ТНК відіграють в економіках трансформаційного типу [15], оскільки активно впливають на процеси приватизації, реструктуризації виробництва, оновлення технологічної бази, на базисні механізми формування відносин між соціумом і бізнесом. Причому за умов геоекономічної реструктуризації моделей національної спеціалізації відносини транзитивних економік із ТНК формують перспективні моделі участі держав у процесах міжнародної кооперації та поділу праці.

До головних позитивних результатів діяльності ТНК, напрацьованих ними спільно з державою, громадськими інститутами та міжнародними організаціями, можна зарахувати такі: протягом ХХ ст. ТНК безпосередньо й опосередковано брали участь у створенні технологій авто- та авіабудування, розвитку ракетної, космічної та ядерної технологій, що докорінно змінили не тільки баланс та розстановку сил у всьому світі, але й економічну структуру світового господарства; значна роль ТНК також у якісно новому розвитку інформаційних технологій, на базі яких почав формуватися е-бізнес; за безпосередньою участі ТНК розпочався процес глобалізації; у 1990-х рр. США, провідні країни Європи, Японія забезпечили, зокрема, завдяки материнським ТНК, суттєвий прорив порівняно з іншими регіонами планети у такому сегменті світового господарського розвитку, як знання та технології, що дозволило їм почати перехід до якісно нової фази розвитку — постіндустріального, інформативного суспільства.

До особливо значущих негативних наслідків посилення ролі ТНК у світі належить неспроможність досягати своїх цілей, не залучаючи військовий потенціал. Економічне підґрунтя присутнє як в обох світових війнах, так і в усіх локальних конфліктах.

Зазначимо: позитивною стороною ТНК є те, що це нова економічна форма розвитку продуктивних сил, а негативною — корисливі інтереси таких компаній. Тому для сталого розвитку людської цивілізації необхідно знайти компроміс інтересів різних сторін.

Отже, ТНК є суперечливою економічною формою [16]. По-перше, це зумовлює розвиток продуктивних сил суспільства. По-друге, ТНК діє в умовах панування у міжнародній економіці фінансового капіталу, який перебуває у стані перманентної глобальної кризи. Щоб вийти із цієї кризи, реальний інтелектуальний капітал повинен зайняти провідну позицію в розвитку економіки.

1. Рогач О.І. Транснаціональні корпорації / О.І. Рогач. — К.: ВЦ «Київський університет», 2009; 2. Карамбович І.М. ТНК в системі світового господарства / І.М. Карамбович // Зовнішня торгівля: право та економіка. — 2008. — № 4. — С. 28–30; 3. Киреев А.П. Международная экономика: учеб. пособие для вузов: в 2-х ч. — М.: МО, 2000. — Ч. I. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. — 416 с.; 4. Грищенко А.А. Основні економічні ознаки транснаціональних корпорацій / А.А. Грищенко, В.Є. Новицький // Стратегія економічного розвитку України: наук. зб. / голов. ред. О.П. Степанов. — К.: КНЕУ, 2001.— Вип. 7. — С. 375–382; 5. Рогач О.І. Транснаціональні корпорації: підручник / О.І. Рогач. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. — 400 с.; 6. Рогач О.І. Транснаціональні корпорації у світовому господарстві / О.І. Рогач. — К.: ВЦ «Київський університет», 2006; 7. UNCTAD. World Investment Report. — N.Y. — Geneva, 2010; 8. Рокоча В. Транснаціональні корпорації: навчальний посібник / В. Рокоча, О. Плотніков, В. Новицький та ін. — К.: Таксон, 2001. — 304 с.; 9. Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. — 2010; 10. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: підручник / відповід. ред. Г.Н. Климко. — [5-те видання, виправлене]. — К: Знання-Прес, 2004. — 624 с.; 11. Левківський В.І. Сучасні трансформації в міжнародному русі капіталу / В.І. Левківський. — Чернігів: Сіверянська думка, 2003. — 248; 12. Карпенко В.Г. Фінансові механізми транснаціональних корпорацій у системі сучасної світової економіки / В.Г. Карпенко // Наукові праці НДФІ. — 2009. — № 1 (46). — С. 42–46; 13. Рогач О.І. Структуризація та фінансове забезпечення угод злиттів та поглинань ТНК / О.І. Рогач, В.В. Македон // Економіка і управління. — 2012. — № 2. — С. 71–78; 14. Терехов Є.М. Вплив транснаціональних корпорацій на розвиток національних економічних систем / Є.М. Терехов, О.В. Прокопенко // Вісник СумДУ. — 2010. — № 1. — С. 103–113; 15. Батрименко В.В. Суперечності транснаціоналізації банківської діяльності у нових ринково-господарських системах / В.В. Батрименко // Економіка і управління. — 2011. — № 2. — С. 48–55; 16. Климко С.Г. Інтелектуальний капітал підприємницького господарювання в наступаючій економічній системі / С.Г. Климко // Економіка і управління. — 2012. — № 2. — С. 6–11.